

УДК 32:316.329

О.О. Безрук

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЯК КАНАЛУ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню політичних партій як структур (каналів), що забезпечують процеси політичної мобільності. Розглянуто певні структурно-функціональні характеристики політичних партій як політичного інституту. Виокремлено їхні особливості в контексті забезпечення процесів політичної мобільності.

Ключові слова: політичний інститут, політична партія, політична мобільність.

Статья посвящена исследованию политических партий как структур (каналов), которые обеспечивают процессы политической мобильности. Рассмотрены некоторые структурно-функциональные характеристики политических партий как политического института. Выделены их особенности в контексте обеспечения процессов политической мобильности.

Ключевые слова: политический институт, политическая партия, политическая мобильность.

The article deals with the political parties as structures (channels) that provide the processes of political mobility. Consider some structural and functional characteristics of the political parties as a political institution. Their features are highlighted in the context of the processes of political mobility.

Key words: political institution, political party, political mobility.

Постановка проблеми. Аналіз процесів політичної мобільності потребує детального вивчення суспільно-політичних структур, які забезпечують ці процеси, сприяють ротації політичних акторів та політично активних груп. Такі структури отримали назву «каналів мобільності» [1].

До таких «провідників» мобільності відносяться, зокрема, і політичні партії, які в достатній кількості представлені у політичному просторі, тому їхнє вивчення у якості каналів політичної мобільності є достатньо актуальним.

Аналіз актуальних досліджень. Проблематика функціонування політичних партій як каналу мобільності розроблена в обмеженому обсязі, але певні аспекти цього функціонування розглянуті в наукових працях Ш. Авінері, Е. Б'юелі, М. Дюверже, Г. Ерме, Р. Даля, Л. Даймонда, П. Лазарсфельда, Р. Шварценберга та ін. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити наукові дослідження Е. А. Афоніна, М. В. Примуша, М. І. Васильєва, В. Б. Євдокимова, Ю. Р. Шведа, Г. П. Щедрової, Н. П. Рагозіна, В. В. Подгорної та інших.

Виходячи із цього, **мета статті** – визначити особливості функціонування політичних партій як каналу політичної мобільності.

Виклад основного матеріалу. Сучасні політичні партії у своїй діяльності мають майже не обмежену ступінь свободи у прийнятті нових членів. Якщо

раніше так звані кадрові партії спиралися на достатньо жорсткий перелік вимог до кандидата, і за рахунок цього мали незначну кількість членів, то керівництво сучасних масових партій (в повноцінному сенсі – є дійсно масовими) ставиться до набору нових людей цілком толерантно. Тому більшість сучасних партій можна вважати повноцінними каналами політичної мобільності, за винятком лише деяких епатажних утворень на кшталт націонал-більшовиків Е. Лімонова, «Братства» Д. Корчинського, європейських анархістів та їм подібним. Якщо класична політична партія зорієнтована на досягнення політичної влади, то вищезгадані структури ведуть символічну боротьбу проти існуючого режиму без презентації власного політичного проекту. Але тим не менш вони займають певні місця в системі символічної взаємодії та мають прихильників.

Політичні партії є добровільними організаціями, що зв'язують народ зі своїм урядом. Партії набирають кандидатів і ведуть кампанію за їх обрання на ту чи іншу державну посаду, а також мобілізують людей для участі в відборі державних діячів [2, с. 17]. До речі, слід згадати, що мобільність є характеристикою процесу мобілізації мас.

Політичні партії забезпечують громадянам один із способів збереження відповідальності партійних посадових осіб за їх дії в системі державної влади.

Демократичні політичні партії наслідують принципам демократії і тому визнають і формально поважають владу обраного уряду навіть у той час, коли лідери їх партії не знаходяться при владі. Це характерно для країн усталеної демократії [3].

Американські науковці Дж. Ла Паломбара та М. Вайнер наводять чотири основних критерії, які містяться в підґрунті визначення політичної партії:

1) тривалість діяльності партійної організації. Партія – це структурно оформлена організація, яка засновується не на кілька років, а повинна пережити своїх засновників;

2) наявність стійких місцевих організацій, що підтримують зв'язки з центральним керівництвом. Наявність зв'язків з осередками на місцях відрізняє партію від парламентської групи, що існує тільки на національному рівні;

3) спрямованість керівників центральних і місцевих організацій на боротьбу за владу, а не лише намагання впливати на неї. Цей критерій дозволяє встановити різницю між політичними партіями і різними суспільно-політичними організаціями;

4) прагнення здобути підтримку народу через вибори чи якимось іншим способом. Це відрізняє партії від груп тиску, що, звичайно, не беруть участі у виборах: вони лише впливають на партії, уряд, громадську думку [цит. за: 4].

У сучасній демократії діяльність політичних партій обмежується трьома основними рівнями суспільної системи.

I. Перша з них – сфера суспільних відносин, у якій партії мають свої корені, з якої черпають свої сили і життєздатність. На цьому рівні партія виконує такі функції:

а) формування громадської думки щодо суспільно важливих питань. Партії фокусують увагу суспільства на важливих проблемах, пропонують можливі варіанти їхнього розв'язання;

б) функція політичної ідентифікації. Партії своєю ідеологією, своїми діями дозволяють окремій особі ідентифікувати свою політичну орієнтацію, визначити свої симпатії у масі різнорідних політичних цінностей;

в) артикуляція та інтеграція соціальних інтересів. Партії виявляють найбільш значущі соціальні інтереси, потреби і перетворюють їх у гасла, вимоги, програми і дії політичного характеру. Однак, інтереси різних категорій населення є різнорідними, тому партії намагаються якщо не поєднати, то хоча б гармонізувати інтереси різних груп і досягти на цих засадах суспільного компромісу навколо певної програми чи ідеї. При вирішенні цієї задачі партії орієнтуються на інтереси великих соціальних прошарків, роблять корекцію стратегії, програмних установок відповідно до змін у суспільстві;

г) активізація політичної участі і мобілізація мас. Завдяки різноманітній діяльності (передвиборна агітація, пропаганда, масові акції тощо) відбувається залучення громадян до політичного життя, партії набувають досвід участі у владних відносинах, партії надають громадянам ресурси для політичної діяльності;

д) формалізація та інституціалізація політичної участі громадян. Через партії і виборчу систему проходить заміна спонтанних, стихійних, неорганізованих форм політичних дій більш прийнятними конвенціональними формами участі.

II. Другий рівень – це рівень самої партії, де здійснюються наступні функції:

а) рекрутування нових членів партії і добір політичних лідерів. Саме в партіях майбутні законодавці та керівники виконавчих структур демонструють свої політичні та організаційні здібності, в партії проходить і їх підготовка до відповідальних посад;

б) розробка партійної ідеології, пропаганда.

III. Третій рівень партійної діяльності це рівень інституціалізованої державності. Партії «вторгаються» у сферу державних інститутів і виконують такі функції:

а) участь у боротьбі за владу шляхом участі у виборах до представницьких структур. Боротьба різних партій за владу забезпечує конкуренцію і плюралістичний характер політичного процесу;

б) функція зв'язку у площині «суспільство – державна влада» і забезпечення легітимності політичної системи. Партії через своїх представників у владі значною мірою забезпечують необхідний зв'язок між тими, хто здійснює політичне управління, та тими, на кого воно поширюється;

в) участь у політичному управлінні. Партія самостійно чи в коаліції з іншими партіями здійснює управління державою шляхом опанування

державних органів влади, або якщо в опозиції – опосередковано впливає на органи, що приймають політичні рішення, контролює їх діяльність.

Зазначені функції партій характеризують загальну модель їх діяльності у системі ліберальної демократії. Але в кожній країні є певна специфіка функціонування політичних партій, їх місця і ролі в політичній системі. Обсяг і зміст політичних функцій значною мірою визначаються типом політико-правового режиму, нормами конституційного законодавства, а також характером сформованої в суспільстві партійної системи.

Наявність певної кількості партій (більше ніж одної) свідчить про рівень демократичності країни, оскільки партія в першу чергу є виразником ідей окремих груп людей. Причини об'єднання людей у партії можуть вирізнятися: від рішення конкретних місцевих проблем до реалізації власних політичних амбіцій.

Характерним для всіх політичних партій є те, що вони утворюють собою об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами, прагненням досягти реалізації своїх ідей. Прийнято вважати, що громадсько-політична організація стає партією, коли вона для виконання своєї програми висуває за мету прихід до влади або вплив на владу, участь у справах держави, визначення форм і напрямів її діяльності.

Існує декілька критеріїв, за допомогою яких класифікуються політичні партії. Так прихильники інституційного підходу демонструють організаційні критерії, у ліберальній традиції – найважливішою є класифікація, виходячи з характеру політичного зв'язку, у марксистському підході, основну роль грають класові критерії. Марксизм розглядав партії як форму самовираження соціальних класів. Ідеї – це не що інше, як відбиття конкретної соціально-економічної реальності: партії представляють різні соціальні класи, що борються. Їхнє суперництво виражає класовий антагонізм. Партія – це політичне вираження класу. Такі, якщо говорити коротко, марксистські погляди на партію.

Існування та нормальне функціонування партій тісно пов'язане з політичним режимом, який діє на території певної держави. Оскільки тоталітарні та авторитарні режими обмежують, або взагалі забороняють партійну діяльність (можливо за винятком провладної партії), то дослідники партій та партійних систем розглядають цю діяльність в контексті існування демократичного режиму та демократії, як певної системи цінностей.

Американський дослідник Р. Даль виділяє певний набір інституційних гарантій відповідальної демократії, таких як свобода слова, зібрань, об'єднань, альтернативні інформаційні джерела і т. ін. [5].

Дійсно, партія як добровільне об'єднання людей, причому з певним політичним капіталом, у прозорій конкурентній боротьбі з іншими партіями (шляхом виборчих змагань) здатна інституціалізованими методами інтегруватися до вищих органів влади та мати деяку можливість контролю за політичними процесами. Таким чином, зберігаючи політичний баланс у владі та демократичні цінності. Але зростання партій з правлячою владою, призводить

до перетворення інституцій парламентаризму в політично неефективні структури держави, що не задовольняє демократичним вимогам.

В якості каналу мобільності партія функціонує певним чином, включаючи такі моменти:

1) для того, щоб стати членом сучасної масової партії, не обов'язково мати якусь спеціальну підготовку (на відміну від державних адміністрацій);

2) оскільки партія має певну структуру (систему посад), це дозволяє акторові здійснити певне переміщення. Використовуючи схему М. Дюверже [6] можна сказати: симпатизант має можливість стати членом партії, член партії – активістом, а активіст – зайняти місце у керівному складі партії;

3) якщо партія представлена в органах державної влади, то цей факт відкриває широкі можливості щодо отримання якоїсь частини політичного капіталу та інкорпорації на вищі державні посади;

4) разом із тим, партія, як і будь-яка організація, має певні вади: деяку ступінь бюрократизму та закритості керівництва партії від рядового складу («залізний закон олігархізації Р. Міхельса»), що у свою чергу блокує канали мобільності.

Разом із тим, деякі західні вчені (Е. Адоніс, Дж. Малган) спостерігають «тенденцію зниження динаміки членства в партіях у деяких західноєвропейських країнах» [цит. за: 4]. Такий стан речей вони пов'язують із занепадом ліберальної демократії та олігархізацією професійних політиків. Ч. Лідбіттер [там же] характеризує ці зміни наступним чином:

підключеність значної кількості громадян від політичного процесу;
обмежений вибір
неефективний результат вступу.

Таким чином, вступ до масової партії з одного боку є можливістю потрапити до владних прошарків суспільства, а з іншого втрачає свою привабливість.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В Україні партійне будівництво закінчилося створенням багатопартійної системи. Сам факт виникнення значної кількості партій свідчив про посилення процесів політичної мобільності у період з 1988 по 1991 рр., тобто у період оформлення України в незалежну державу. Саме в цей час були створені основні демократичні інституції й процес транзиту був у активній фазі. Партії створювалися на засадах громадянської ініціативи дисидентських груп, представників інтелігенції та інших акторів, які знаходилися в опозиції щодо радянської влади. Слід зазначити, що політичні програми цих партій були насичені антикомуністичним змістом та вимогами демократичних перетворень.

З 1991 р. генезис партій продовжується, але на деякому етапі процеси демократизації гальмуються після приходу до влади Л. Кучми, який зсуває центр політичної влади від парламенту до інституту президентства. Тому з цього моменту партійна розбудова перестає бути показником рівня демократизації. Хоча до 2000 р. ще можна спостерігати повний ідеологічний

спектр партійного середовища, партійна ідеологія поступово втрачає значущість у політичній боротьбі. Окрім того, деякі новоутворені партії являли собою об'єднання чи розколу вже існуючих (наприклад, Українська національна консервативна партія стала результатом об'єднання Української національної партії та Української народно-демократичної партії у 1992 р.). Формування правового поля стосовно діяльності об'єднань громадян сприяло також тому, що певні партії створювалися виходячи із тактичних міркувань їхніх організаторів, зокрема, на передвиборчий період, тобто такі партії мали тимчасовий характер. Це вплинуло на те, що певна партійна традиція, яка притаманна західним країнам, не сформувалася в Україні досі.

За період з 2000 р. партії взагалі перестали виконувати функцію індикатора демократичних процесів. Лише період «помаранчевої революції» свідчив про певну партійну активність, щодо мобілізації мас. Слід зазначити, що ці зміни в змісті діяльності партійних структур не пройшли повз уваги громадян України. Так, соціологічні опитування 2009 року, які були проведені з ініціативи Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, свідчать, що переважна більшість респондентів (64,2 %) на той час вважало за доцільне існування в українському суспільстві тільки до п'яти партій, тобто, ідею багатопартійності (від 20 об'єднань та більше) реально підтримувало тільки 1,9 % респондентів з усіх регіонів України [7].

На сучасному етапі можна відмітити поступову деідеологізацію та олігархізацію партійних утворень. Так, за матеріалами проекту Портала «Дело» – «Прозора влада», що мав за мету обнародування інформації про майно, доходи і фінансові зобов'язання народних депутатів України в 2009 – 2010 рр., загальний дохід 10 найбагатших депутатів Верховної Ради в 2010 році перевищив 135 млн. грн. У першу десятку найбільш забезпечених членів парламенту увійшли О. Третяков з фракції блоку «Наша Україна» – «Народна самооборона» (64,4 млн. грн.), представник Партії регіонів Р. Ахметов (34,2 млн. грн.), «бютівець» Ю. Триндюк (19,36 млн. грн.), «регіонал» Е. Прутник (11,628 млн. грн.), народний депутат від ПР А. Щербань (1,661 млн. грн.), «нунсівець» В. Матчук (1,12 млн. грн.), спікер парламенту В. Литвин (913,8 тис. грн.), «нунсівець» А. Яценюк (736,8 тис. грн.), «бютівець» А. Сенченко (699,2 тис. грн.), В. Стретович (629,7 тис. грн.) [8].

Матеріальна залежність від фінансово-промислових груп перетворює партію на групу тиску в українському парламенті. Тим не менш, для окремих акторів партія залишається суттєвим каналом політичної мобільності. Отже, подальші дослідження, насамперед, повинні орієнтуватися на обґрунтування умов, за яких партія спроможна підвищити свій потенціал як прямого каналу політичної мобільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.

2. Примуш М. В. Політичні партії : механізми інституціоналізації і структурної трансформації : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 – Політичні інститути та процеси / М. В. Примуш. — Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. — 32 с.
3. Ордешук П. Уроки для громадян нових демократій / Пітер Ордешук ; [пер. з англ. В. Л. Пасісниченко]. — Х. : Центр Освітніх Ініціатив, 2005. — 188 с.
4. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації : Навч. посіб / [Афонін Е. А., Ганжуров Ю. С., Крюков О. І. та ін. ; під ред. Е. А. Афоніна]. — К. : Парламентське вид-во, 2008. — 416 с.
5. Даль Р. О демократии / Р. Даль. — М. : Аспект-Пресс, 2000. — 208 с.
6. Денисенко І. Д. Проблемне поле методології політичних досліджень / І. Д. Денисенко // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. — Харків : Право, 2010. — Вип. 5. — 288 с. — С. 116—124.
7. Результати опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова [Електронний ресурс] // Український центр економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова / Архів соціологічних досліджень УЦПД. — Режим доступу : <http://www.razumkov.org.ua>
8. Українське суспільство, 1994–2004: Моніторинг соціальних змін. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. — 576 с.